

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Іван Богатирьов,

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
професор кафедри
кримінально-виконавчого права
Інституту кримінально-виконавчої служби

Олег Шкута,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри галузевого права
Херсонського державного університету

УДК 343.81

Теорія дослідження пенітенціарної системи України крізь призму науки кримінально-виконавчого права

Сучасні проблеми реформування пенітенціарної системи України значною мірою обумовлені відсутністю в українській кримінально-виконавчій науці й соціальній практиці, адекватного уявлення щодо поняття та сутності пенітенціарної системи як соціально-правового явища в історичному контексті державотворення. Отже, ми є свідками того, що сьогодні пенітенціарна система України перебуває на черговому етапі свого реформування, метою якого є науковий та

практичний пошук оптимального механізму відбування та виконання покарань, котрий має ґрунтуватися на міжнародних стандартах у цій сфері, відповідно до євроінтеграційного вектору розвитку нашої держави.

Слід зауважити, що систематизація наукові ідеї кримінально-виконавчої науки щодо становлення та розвитку пенітенціарної системи, обумовлена історичним фактом її виникнення, а також забезпечення

наукових знань про найважливіші складові функціонування пенітенціарної системи України, акцентуючи увагу на дослідженні нових, маловивчених аспектів цього виду пенітенціарних відносин.

Мета статті полягає в розкритті теорії дослідження пенітенціарної системи України через призму науки кримінально-виконавчого права.

Теоретичне підґрунтям написання статті склали праці відомих українських вчених, зокрема: О. М. Бандурки, О. В. Беци, О. М. Джужі, Т. А. Денисової, Г. О. Радова, С. А. Зінченка, О. В. Лісіцкова, С. В. Лучко, В. А. Львовчкіна, В. М. Синьова, О. Г. Колба, В. І. Кривуші, О. П. Северова, С. Я. Фаренюка, В. О. Корчинського, О. В. Лісіцкого, А. Х. Степанюка, Р. М. Підвисоцького, М. С. Пузирьова, В. М. Трубнікова, С. В. Царюка, О. О. Шкута, І. С. Яковець, Д. В. Ягунова, які в своїх працях висвітлювали актуальні проблеми реформування Державної кримінально-виконавчої служби України на різних етапах розвитку Української державності після здобуття своєї незалежності.

Аналізуючи становлення та розвиток пенітенціарної системи України багато вітчизняних вчених пенітенціаристів вважають, що пенітенціарна система України поповнилась новим змістом з 2003 р., після певної трансформації виправно-трудового права у кримінально-виконавче, яке включило у свій зміст багато чого зі своєї першооснови – кримінального права. З такою позицією вчених слід погодитися тому, що зазначена подія суттєво вплинула й на концептуальний зміст кримінально-виконавчої науки, яка отримала можливість повному розглянути й оцінити історичні витoki становлення та розвитку пенітенціарної системи, як в Україні, так і в інших країнах світу.

Уявляється, що особливістю розвитку науки, кримінально-виконавчого права, як базисного підґрунтя пенітенціарної системи, є розробка наукової концепції, спрямованої на

пізнання й використання закономірностей діалектичного процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, накопичення й систематизація знань із теорії та практики виконання кримінальних покарань, ведення наукових досліджень із цих проблем [1, с. 42].

Іншої думки є автори навчального посібника «Кримінально-виконавче право» В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова та ін, які вважають, що наука кримінально-виконавчого права вивчає весь комплекс правових, економічних, соціальних, психолого-педагогічних й інших проблем, що виникають у ході та з приводу виконання кримінальних покарань. Її головними завданнями є виявлення позитивного впливу та тенденцій у сфері виконання кримінальних покарань; розробка пропозицій щодо реформування політики держави й діяльності органів і установ виконання покарань у сфері виконання кримінальних покарань та їх нормативне закріплення.

До предмета науки кримінально-виконавчого права вони відносять: вивчення політики держави у сфері виконання покарань; історію розвитку світового та національного законодавства, а також органів й установ, які виконують покарання; систему кримінально-виконавчого законодавства та його джерел; ознайомлення з міжнародними нормативно-правовими актами з питань виконання покарань; вивчення практики виконання покарань і виправлення засуджених [2, с. 20-21].

Цікавою з позиції кримінально-виконавчої науки є погляди О. М. Джужі, який вважає, що наука кримінально-виконавчого права передусім вивчає боротьбу зі злочинністю шляхом виконання кримінальних покарань, а також соціально-економічні закономірності, які зумовлюють місце й роль цієї діяльності в державі, її принципи та інші положення [3., с. 164-165].

Таким чином, важливість наукових поглядів О. М. Джужі не лише у

виділенні складових компонентів кримінального (кримінально-виконавчого) процесу, а й у формуванні більш чітко вираженої державної доктрини щодо протидії злочинам у цій сфері суспільних відносин, концептуальному визначенні теоретичних основ, які дають змогу формулювати та обґрунтовувати ідеї соціальної й правової сутності діяльності пенітенціарної системи відповідно до державної політики у сфері виконання покарань.

Вагомий внесок у розвиток науки кримінально-виконавчого права, зокрема у визначення сутності й принципів кримінально-виконавчої діяльності, здійснив А. Х. Степанюк. Головна ідея його наукових дослідження – це вироблення доктрини кримінально-виконавчого права, що ґрунтується на правовому осмисленні категорій, найбільш важливих для теорії виконання покарань і, які мають принципове теоретичне значення для зміни пріоритетів державної політики у сфері виконання покарань [4, с. 5].

Протягом останніх років кримінально-виконавча наука поповнилася кількома фундаментальними дослідженнями з актуальних проблем пенітенціарної системи. Серед них – праця І. С. Яковець “Теоретичні та практичні засади оптимізації процесу виконання покарань” (докторська дисертація, захищена у 2013 р. [5, с. 5], один із підрозділів присвячений сучасному стану науки кримінально-виконавчого права. В ньому дослідником на жаль, розкрито позицію тільки одного вченого А. Х. Степанюка щодо сутності процесу виконання покарань, що є однобічним у теорії досліджень. Зокрема, слід визнати помилковим твердження, що нині є лише одна робота, в якій було зроблено спробу дійсно проникнути в сутність процесу виконання покарань, це докторська дисертація А. Х. Степанюка [5, с. 16].

Наступна праця, аналога якої не було у вітчизняній кримінально-виконавчій науці докторська дисертація Богатирьової О. І. «Пробація в Україні: гуманізація державної полі-

тики у сфері виконання кримінальних покарань» (захищена у 2014 р.) в якій автором на науково-теоретичному рівні обґрунтовано поняття «гуманізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань», що надало змогу визначити ефективні засоби досягнення цього процесу, одним із яких є впровадження пробації в систему кримінальної юстиції України.

Ми поділяємо позицію авторки, що застосування позитивного зарубіжного досвіду реалізації пробації в українській правовій системі надасть змогу не лише здійснити гуманізацію державної політики у сфері виконання покарань, а й виконати окремі зобов'язання, взяті Україною перед Радою Європи, та вжити конкретних заходів щодо її євроінтеграції, оскільки встановлено, що пробація несе у собі ті стандарти поведінки із правопорушниками, які дозволяють дійсно виправляти засуджених, допомагати їм ставати законослухняними, запобігати вчиненню ними нових злочинів, певним чином їх карати, але не відправляти до пенітенціарної установи, а отже, усувати небезпеку виникнення у них негативних наслідків ізоляції, поповнення «пенітенціарного населення», поширення звичаїв і традицій кримінальної субкультури [6, с. 123].

Останнім часом склалися сприятливі можливості для теоретико-концептуального визначення пенітенціарної системи України в контексті методологічних засад через призму кримінально-виконавчої науки. Однак, даний напрям вивчення залишається недосконалим, що виявляється у різноманітті авторських позицій щодо її визначення, ознак, структури і змісту, її співвідношення з іншими системами.

На сучасному етапі досить помітно виділяється напрям досліджень, пов'язаний з обґрунтуванням теоретичних проблем законодавчого процесу, у тому числі й у сфері виконання кримінальних покарань. Так, О. І. Ющик цілком справедливо стве-

рджуює, що становлення законодавчого процесу, як цілісного стійкого явища правового життя пов'язується з переходом держави до зрілого етапу її розвитку, коли законодавча діяльність виявляється систематичною юридичною діяльністю державного апарату, спеціально спрямованою на вироблення юридичного закону у формі законів держави [7, с. 24].

Таким чином, механізм правового регулювання суспільних відносин у пенітенціарній сфері забезпечується нормотворчою діяльністю компонентних суб'єктів, спрямованою на моделювання поведінки учасників відносин, їх упорядкування відповідно до досягнутого рівня суспільного розвитку. Як уже зазначалося, така регламентація здійснюється на законодавчому рівні.

Однак, як свідчить досвід функціонування пенітенціарної системи, не менш важливим, є й підзаконний рівень, який разом із законодавчим, складає невід'ємну частину реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Останнім часом наука кримінально-виконавчого права поповнилася системними дослідженнями з різних аспектів функціонування пенітенціарної системи України, як на рівні докторських так і кандидатських дисертацій за різними спеціальностями. На нашу думку, визначальною рисою цих досліджень, як і інших робіт із цієї проблематики, є прагнення їхніх авторів розробити й сформулювати цілісну систему вимог до пенітенціарної системи України як основного суб'єкта кримінально-виконавчого процесу, враховуючи сучасні реалії суспільно-політичного життя країни та визначені національним законодавством і міжнародними стандартами основні напрями реформування органів і установ виконання покарань.

От чому, відсутність концепції (доктрина, програма тощо) щодо пенітенціарної системи та розширення її можливостей застосування таких засобів впливу на особу засудженого, які б унеможливили вчинення ним

злочинів як в умовах відбування покарання, так і після звільнення від нього. Таким чином, кожне наукове дослідження, як процес руху людської думки спрямоване на реалізацію не тільки теоретичних, а в першу чергу практичних знань.

Водночас, вітчизняна кримінально-виконавча наука покликана шляхом проведення наукових розвідок створити певну наукову базу для проведенні ґрунтовних базових досліджень всієї пенітенціарної системи в Україні. На нашу думку підставами такого наукового пошуку в нас є: діюча в Державній пенітенціарній службі України наукова та науково-експертні ради завдання яких допомагати теоретикам проводити власні наукові проекти, а практикам їх реалізувати в постійній роботі із засудженими та ув'язненими; функціонування науково-дослідного центру в Інституті кримінально-виконавчої служби; наукові школи Києва, Харькова, Дніпропетровська, Одеси, Чернігова, Запоріжжя тощо.

Науковою дискусією в кримінально-виконавчій науці стало питання вживати чи не вживати термін «каяття» на відміну сталого терміну, який сьогодні відповідає нормам кримінально-виконавчого законодавства «кара». Більшість сучасних дослідників у сфері кримінально-виконавчої науки погоджуються в тому, що йдеться не стільки про те, вживати чи не вживати дані терміни, а скільки про зміну її сутності в ролі кримінального покарання на сучасному витку розвитку цивілізації. Тому ми підтримуємо позицію тих вчених, які вважають, що термін «каяття» в контексті законодавчого закріплення пенітенціарної системи відповідає її змісту.

Цікавою є позиція В. А. Бачиніна, який у власних дослідженнях зазначає, що інтенсивність покарань – це величина, яка історично змінювалась, оскільки вона залежить від цивілізованості суспільства, характеру його економіки, ступеня антагонізованості психіки людей та багатьох інших факторів [8, с. 607].

Протилежної думки, але на неї слід звертати увагу є позиція В. К. Дуюнова, який вважає, що кара – це справедливе (у сучасному цивілізованому сенсі, а не в середньовічному значенні таліона – помсти) засудження вчиненого злочину й особистості винного, об'єктивна у своїй основі відповідна відплата за вчинене [9, с. 87].

Відповідно терміна “виконання/відбування покарання” такої одностайності теж немає, тому досі в доктринальних джерелах відображаються різноманітні, а подекуди полярні погляди й підходи. Так, С. Я. Фаренюк, вважаючи, що вживані законодавцем терміни “виконання” та “відбування” покарання є синонімічними, під виконанням покарання розуміє врегульований нормами кримінально-виконавчого права порядок застосування кари – комплексу обмежень прав і свобод засудженого [10, с. 25].

А. Х. Степанюк, вважає, що правова концепція виконання покарання стає реальністю тільки в предметній практичній діяльності органів та установ виконання покарань і тільки в процесі реалізації кари, коли вона проходить перевірку своєї істинності [4, с. 10], Б. С. Утевський взагалі ототожнив поняття «виконання покарання» й «виконання вироку» [11, с. 28–29]. Такої ж думки дотримується І. В. Шмаров [12, с. 15]. З позиції кримінально-виконавчого права цікавою є позиція В. М. Карташова, який вважав, що виконання покарання припускає висування на перший план предметного, матеріального, зовні об'єктивного характеру юридичної діяльності, підкреслює її природу, юридичні аспекти перетворення суспільних відносин тощо [13, с. 3].

Ряд вчених пенітенціарного спрямування розглядають дані категорії в контексті кримінально-виконавчих правовідносин як врегульовані нормами кримінально-виконавчого права відносини між адміністрацією виконання покарань з одного боку, і засудженими, які відбувають покарання, з

іншого, що виникають з приводу виконання (відбування) покарання. Саме тому, як вважають Степанюк А. Х., і Яковець І. С. ефективність правового регулювання відносин, що виникають у сфері виконання покарань, можна з'ясувати за ступенем перетворення об'єкта кримінально-виконавчої діяльності, яким є двоєдиний процес виконання – відбування покарання [14, с. 32].

Досліджуючи, термін «виконання покарання» М. В. Яцишин вважає, що він стосується передусім відповідних органів, які у своїй діяльності зобов'язані реалізувати весь комплекс правообмежень, передбачених конкретним видом покарання, забезпечити здійснення наданих засудженим прав, виконання покладених на них обов'язків протягом усього терміну покарання, встановленого вироком суду.

У свою чергу, вчений доводить, що термін «відбування покарання» звернений саме до засуджених, які повинні на підставі вироку суду, відповідно до приписів, установлених кримінально-виконавчим законодавством, виконувати покладені на них обов'язки й утримуватися від діянь, заборонених нормами права, включаючи злочинні [15, с. 34].

В контексті дослідження ролі науки кримінально-виконавчого права в теорії дослідження пенітенціарної системи слід зауважити, що його норми в першу чергу покликані врегулювати порядок і умови виконання і відбування покарання, шляхом взаємодії суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин, а це в свою чергу потребує розробки дієвого правового механізму.

На нашу думку, саме функціонування кримінально-виконавчої системи України, яка врегульована чинним законодавством і є ти своєрідним правовим механізмом, який спроможний забезпечити належні умови виконання і відбування покарання. А тому ми поділяємо думки вчених пенітенціаристів, що норми кримінально-виконавчого права повинні бути якісними.

Не вдаючись в наукову дискусію з приводу якості кримінально-виконавчого законодавства України ми визнаємо її вагоме значення для кримінально-виконавчої діяльності, і водночас, зауважуємо, що покращення якості тягне за собою певну законодавчу процедуру. Прикладом, такої якості є внесення змін і доповнень до кримінально-виконавчого кодексу Законом № 4652- У1 (46-52-17) від 13 квітня 2014 року в частині надання певних прав засудженим в органах і установах виконання покарань [16.], що привело до різноманіття тлумачень нових норм, як персоналом Державної пенітенціарної служби України та і засудженими в органах і установах виконання покарань.

Загалом, спираючись на аналіз наведених праць, можна говорити про підвищення інтересу до вивчення і висвітлення практично всіх складників досліджуваного явища. А це створює сприятливі умови для пода-

льшого наукового опрацювання ще не досліджених або малодосліджених чи дискусійних проблем.

Отже, розкриття кримінально-виконавчого права в контексті концептуальних положень сучасної вітчизняної пенітенціарної системи показало надзвичайну складність такого виду дослідницької діяльності, яка зумовлена: важливістю й специфікою теоретичних і практичних завдань, що стоять перед юридичною наукою в кримінально-виконавчій сфері в процесі її реформування; комплексним характером самої науки кримінально-виконавчого права, що вимагає від дослідника знання значної кількості самостійних дисциплін, у тому числі й неюридичних; розмаїттям методів кримінально-виконавчих досліджень, які залучаються з підключенням інших галузей права та інших наук, зокрема історії, політології, соціології, психології, логіки, педагогіки тощо.

Список використаних джерел

1. *Богатирьов І. Г.* Кримінально-виконавче право України : [підруч.] Модульно-рейтинговий курс для студентів, курсантів та слухачів вищ. юрид. навч. закл. 111-1У рівнів акредитації. / І. Г. Богатирьов, О. В. Лісціков . – 2 видання . – К.: ВД.«Декор», 2014. – 376 с.
2. *Кримінально-виконавче право*: [навч. посіб.] / В. А. Бадира, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова [та ін.]; за ред. Т. А. Денисової. – К. : Істина, 2008. – 400 с.
3. *Джужа О. М.* Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) : [навч. посіб.] / О. М. Джужа, С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін.; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – 2-е вид., переробл. та допов. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.
4. *Гель А. П.* Кримінально-виконавче право України : [навч. посіб.] / А. П. Гель, Г. С. Семаков, І. С. Яковець; за ред. проф. А. Х. Степанюка. –К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.
5. *Яковець І. С.* Теоретичні та прикладні засади оптимізації процесу виконання кримінальних покарань: монографія / І. С. Яковець. – Х.: Право, 2013. - 392 с.
6. *Богатирьова О. І.* Теоретико – прикладні засади впровадження пробації в Україні: монографія / О. І. Богатирьова. – К.: ВД. Декор. 2013. - 368 с.
7. *Ющик О. І.* Теоретичні проблеми законодавчого процесу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія і історія права і держави; історія вчень про державу і право» / Ющик О. І. – К., 2005. – 45 с.
8. *Бачинин В. А.* Философия права /В. А. Бачинин. Х.: Фолио, 1999.– 607 с.
9. *Дуюнов В. К.* О понятии и целях наказания в новом уголовном праве России / В. К. Дуюнов // Право, поведение, личность : материалы междунар. симпозиума / отв. ред. Г. А. Борисов, Г. М. Потанин. – Белгород : Изд-во Белгород. гос. ун-та, 1998. – Ч.1. – С. 85–94.

10. Фаренюк С. Я. Пенітенціарні засади проекту Кримінально-виконавчого кодексу України / С. Я. Фаренюк // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1996. – № 1. – С. 25–28.
11. Шмаров И. В. Взаимосвязь и разграничение уголовного и уголовно-исполнительного законодательства / И. В. Шмаров // Правовое и методическое обеспечение исполнения уголовных наказаний : сб. науч. тр. – М. : НИИ МВД РФ, 1994. – С. 4–9.
12. Карташов В. Н. Юридическая деятельность: Понятие, структура, ценность / В. Н. Карташов – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 218 с.
13. Кримінально-виконавче право України (Загальна та Особлива частини) : [навч. посіб.] / О. М. Джужа, С. Я. Фаренюк, В. О. Корчинський та ін.; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – 2-е вид., переробл. та допов. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 448 с.
14. Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні монографія за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х.: Право, 2011. – С. 301-304
15. Яцишин М. В. Перебудова кримінально-виконавчого процесу України в контексті європейських і світових правових стандартів / М. В. Яцишин // Підприємство, господарство і право. – 2009. – № 7. – С. 140-144
16. Кримінально-виконавчий кодекс України чинне законодавство із змінами і доповненнями на 7 жовтня 2014 року: (відповідає офіц. текстів) – К.: Алерта, 2014. – 62 с.

Богатирьов І. Г., Шкута О. О. Теорія дослідження пенітенціарної системи України через призму науки кримінально-виконавчого права

У статті авторським колективом здійснена спроба розкрити роль науки кримінально-виконавчого права в теорії дослідження пенітенціарної системи України, через призму наукових поглядів, концепцій вітчизняних та зарубіжних вчених. Окреслено коло проблем, які потребують свого вирішення, як на законодавчому так і практичному рівні.

Ключові слова: наука, кримінально-виконавче право, теорія, дослідження, пенітенціарна система.

Богатырев И. Г., Шкута О. А. Теория исследования пенитенциарной системы Украины через призму науки уголовно-исполнительного права

Автор в статье изложил классификацию методов криминалистики в соответствии с уровнями познания. По мнению автора, методы криминалистики необходимо классифицировать по трем уровням познания, а именно: общенаучным, практическим и специфическим. Указанные уровни познания взаимосвязаны, взаимообусловлены и взаимозависимы.

Ключевые слова: наука, уголовно-исполнительное право, теория, исследование, пенитенциарная система.

Bogatyrev I. Shkuta O. The theory of study the penitentiary system of Ukraine through the science of criminal executive law

The article tries to convince the readers about the role of the science of criminal executive law in the theory of the study of the penitentiary system of Ukraine, through of scientific views and concepts of our native and foreign scientists. It was outlined the range of issues that are necessary to be addressed both on legislative and practical level.

Key words: science, criminal executive law, theory, research, penitentiary system.